Balla Zsófia

„És minden ige fölöttem lebeg”

Vallomás József Attiláról

Sodródó törmelék az emlékezetben – József Attila-sorok, képek, versek. Szállóigévé, költői-költészeti közhellyé koptatott fordulatok *bukkan*nak föl minden kimondott vagy leírt szóhoz (most is: „*Bukj föl az árból hirtelen, / ne rántson el a semmi sodra*” – s itt már benne is lennénk a példában, mi az a semmi, az a József Attilától származó kifejezés, amely ilyen erővel ránt magához), ezek a képek, sorok tapétázzák-bélelik a kései időt, a sorsfordítónak, történelminek tűnő mindennapi eseményeket. Új versek olvasásakor József Attila-szövegek derengenek át a sorokon. Az ő duktusa, beszédmódja, kérdései, viselkedésmintái ütnek át az igyekezeten és a válaszokon. Működik.

„Hörpintek valódi világot/ habzó éggel a tetején”.(Ars Poetica, 1937)

Milyen költő milyen tején nőttünk föl?

Az ikermell Arany János és József Attila. Amiképpen van a zene mindensége és azon belül, fölül, kívül Johann Sebastian Bach univerzuma, azonképpen áll e két költővel is a dolog. József Attila „*Vidám és jó volt s tán konok / ha bántották vélt igazában*” állítja magáról egy ilyen különálló entitás középpontjában az esendő zseni. Vidám és szép *akar* lenni, vadóc, érzelmes, szenvedélyes, töprengő, zabolátlan és elviselhetetlen lénye ellenére. Sohasem volt szép, nézzünk csak a képekre és az emlékiratokba. De sikerült gyönyörűnek lennie. Ilyen alkalomkor, mint ez a mai, a legszívesebben ontanám-önteném a József Attila-idézeteket, milyen fantasztikus ez is, és ez is, a kép-találatokat, a sisteregve olvadó, képlátásunkat irreverzibilisen, megmásíthatatlanul átitató-átalakító anyagot. Nos, csak egyet, erről a századvégről valót, ehhez a századvéghez illőt: „*Sűrű olajnak fájhat így, midőn / hengerben lassan, lassan, összenyomják*”. Minden költők és univerzumok közül: nékem József Attila a legközelibb. Időben és hangnemben. Kép és minta; hallható és tapintható sors; költészet-inkarnáció.

„*Midőn ezt írtam, tiszta volt az ég*” mondom egy másik költővel. Húsvét van, majdnem mindig Húsvét van, – és nem tudom József Attiláról levenni a szemem. Tanulmánykötetet lehetne írni a költészetebeli szem-, látás-, pillantás-, tekintet-metaforákról; a tavakról, hálókról, sötétségről és fényszórókról. Az űrt (a másik alapmotívum) pásztázó tekintetről és a legiszonyúbb átkozódásról: „*Bogár lépjen nyitott szemedre*.”

Ne siessünk az ítélettel, miszerint ilyen sűrűségben, fontossággal csak elmebetegek és dilettánsok írnak a szemről. *Van* harmadik kategória is.

Igen, visszanéz, nagy, barna, elveszett szemmel, kinéz a versből, egy zárt, föloldhatatlan másik világból, a bolgár ikonok utánad forduló tekintetével. Az ő Passiója, az általa és véle történt botrány lenyűgöz, megrémít és fölemel. Ez a földhöz teremtő áramütés és lebegtető delej rezeg a verseiben. Váratlan sorok, váratlan indulatok és ellágyulások. *„Az ég fölött, mint lenn a fellegek, / egy simogatás gazdátlan lebeg."(Medáliák)*

*

A hatvanas-hetvenes évek Kolozsvárján, abban a diktatúra-szétnyomta társadalomban, a kamaszok és költők számára ez a költészet és ennek a költőnek a passiója volt az arctalanodás, a sokféle alávetettség ellensúlya, a választható másik világ, a maga hiteles, vívódó, csalódó baloldali tradíciójával (és *ennél* fogva még jobban a létező hatalomnak lehetett feszíteni). De az *„ucca és föld fiá"*-nak nem csupán a mi aktuális sanyarúságunkhoz volt köze, hanem az Újszövetség bűnösöknek és nyomorultaknak megnyíló világához is. Ez a költészet rámutatott Istenre, a nyírfára, a felhőre, a Semmire, a fűre a vaslábasban, a szabadulni vágyó lélekre, a csapkodó és kapkodó ösztönökre. József Attila vezetett vissza engem (minket?) a személyeshez, belőle értettem meg a vívódó és gyászoló Aranyt és a magasabb létről suttogó Rilkét. József Attila több nemzedék számára úgy működött, mint világmagyarázat. Egy olyan világé, amelyben a személyiség teljessége és csorbítatlansága sokkal előbbre való, mint a különféle ideológiák, népboldogító előírások és elvárások.

Ebben a költészetben, mint egy filmképben, a költő fújva, köpködve mászik elő egy hajnalon, lefejti, szétdobja, széthajigálja a rátapadó gyökereket és folyondárokat, nem csak a társadalom hazugságait és nyűgeit, de a konvenciókat is; a barátok és a szeretők elhallgatásait, félrefordulását, tapintatos szeretetlenségét. Csak az egyedülség hideg foltját nem lehet kiokádni, lesúrolni, kitépni, lekönyörögni, széthemperegni.

„A kínhoz kötnek kemény kötelek,
be vagyok fonva minden oldalon
és nem lelem a csomót, amelyet
egy rántással meg kéne oldanom"

– mondja egy 1937-es töredékben. És még hányszor és hogyan mondja.

Ez így, persze, nem igaz. Nem csupán a magány, az elepedés, a kín Józsefé Attiláé, de övé a *„hars erény"*, a derű, a pofonerős szerelem és a ne-

vetős, bársonyos csiklandozás. *„A símogatás az én lobogóm”* – ez is a J.A.-verssorsban áll. Mint pálmaág a húsvétban.

S miközben az egyént, a személyiséget, a magánvalót állítja ez a költő – és ez a versösszes – a társadalmilag is megváltásra szoruló világ középpontjába, miközben nyomorú szerelemtől és áhítatos esendőségtől ragyognak a himnuszok, – aközben másféle irányba fordul el a költészeti iránytű, a szem-reflektor. Márton László szerint a J.A.-paradigma azt is jelenti, hogy a „költészet szavak és szintagmák disztribúciójából és valeciájából eredő integritása mennyivel előbbre való a civil egyén integritásánál”. Hogy ez a versvilág, amely szavak és szószerkezetek eloszlásaiból, vegyértékeiből, e szavak és szerkezetek egymásba átjátszó, interferáló hatásaiból áll, amely az újfajta és vegyi reakcióban rögzült alakzatok működtetésén alapul, vagyis az a jajgató-nevető gép, ami a mű, – nos, ez fontosabb, mint a mögötte álló magán sorstörténet. Hogy bármi essék meg a lélekben és az elmében (*essék* – ez így pontos!), az nem érintheti *közvetlenül* az alkotást. Mondhatnám: a verset nem tapogathatja le a magánélet. Bármilyen fájdalmas: a költő sorsa – mások számára –, nem lehet fontosabb, mint a vers. A *Szabad ötletek jegyzéke* nem fontosabb, mint a *Medáliák,* vagy az, hogy

„Négykézláb másztam. Álló istenem
lenézett rám és nem emelt föl engem.”

(/Az Isten itt állt a hátam mögött…/ 1937*)*

*

A parancsokon és ideologémákon fölül áll, azoknál fontosabb az emberi személyiség, a személyesség.

És az emberi sorson, személyességen fölül áll, annál több a mű, a vers, amely foglalat, háló.

Így lehet az ember a parancsoknál több és a törvényeknél kevesebb.

„A mellékudvarból a fény / hálóját lassan emeli.”

Itt volt, itt van a Húsvét s miközben József Attiláról vallomást teszek, ujjam az ő sebeibe mártom. Így leszünk árulói mindannyian az elemzésben, amelyben bátorkodunk kijelenteni, hogy a személyes létben és a mindenki szabad prédájául vetett versben mi a fontos. Hogy miképpen örökkévaló az élet egyetlen töredéke és miképpen lesz a pillanat, a transzcendencia zárványa a vers.

Azok, akik barátai, szerelmei, ismerősei, pályatársai közül túlélték József Attilát, többnyire írtak róla. Azt, hogy sokszor mutatkozott különc-

nek, elviselhetetlennek. Azt mondják, árva szörnyeteg volt. Irtózatosan szabad, térdre esetten járó fenség. Nem ragaszkodott méltóságához, csak a szabadságához.

Próbálgatjuk sokan, elgondolni, mi lehetett volna József Attila későbbi sorsa, ha nem öli meg magát. Hányan akarták volna eltüntetni, megtörni, befogni.

Az élő védekezik a halál ellen. E védekezés arroganciája nélkül kell bevallanunk: József Attilának akkor, 1937 decemberében, nem mutatkozott más választása. Nem csak poétikai konzekvenciái voltak a kiúttalanságnak, hanem konkrétak, radikálisak is. Nem tudom, igazán nem tudom, szabad-e még ezt a személy szabadságának tekinteni. Nem tudom, hogy a szavakon és a szószerkezeteken kívül van-e a költőnek más szabadsága? Hogy Isten ad-e az életére is licenciát? Vagy ez lenne a kegyelem?

„Angyal kovályog nyelvünk felületén…"

(*Kilométerekkel,* 1924 ősze)

Amikor ezt írja, 19 éves.

(Kolozsvár-Budapest, 1994. április 1-10.)

Megjelent: „A Dunánál" – Tanulmányok József Attiláról.
Petőfi Irodalmi Múzeum, 1995)